9. *Чәфәр М.* Һүсејн Чавид.—Бакы; Азәрнәшр, 1982.
10. *Шаиг А.* Хатирәләрим.—Бакы; Кәнҹлик, 1973
11. *Шәриф Ә.* Кечмиш күнләрдән.—Бакы; Азәрнәшр, 1977.
12. *Джафаров М. Дж.* Гусейн Джавид. — Баку, Азернешр, 1982.
13. *Bilsel C.* Istanbul Universitetinin tarihi. — Istanbul, 1943.
14. *Oral Fuat Sureyya.* Turk basin tarihi. — Istanbul, 1967.
15. *Fikret T.* Hayati, sanati, eserleri. — Istanbul, 1967.
16. *Hamit A.* Butun şürleri 2. — Istanbul, 1982.
17. *Sertel S.* T. Fikret ideolojisi ve felsefesi. — Sofya. 1957.

Д. Юсифова

ГУСЕЙН ДЖАВИД И ТУРЕЦКАЯ ЛИТЕРАТУРА

Статья посвящена малоизученной в литературоведении проблеме творчества видного представителя азербайджанского романтизма Г. Джавида — его связи с турецкой литературой. Автор касается таких вопросов, как социально-политические факторы, обусловившие эту связь с Турцией, влияние прогрессивных турецких писателей на творчество Г. Джавида, выявляет созвучные и отличительные черты романтики азербайджанского классика и турецкого романтизма.

Сопоставление произведений Г. Джавида с образцами турецкой романтической литературы дает возможность для вывода о том, что хотя азербайджанские поэты, жившие в Турции и получившие там образование, к числу которых относится и Г. Джавид, испытали очевидное влияние Намика Кемаля, Абдульхак Гамида, Тофика Фикрета и др., тем не менее это не помешало их формированию как самобытных художников слова. Творческое использование традиций турецкой литературы с опорой на национальное классическое наследие — таково своеобразие отношения Г. Джавида к турецкой классике.

АЗӘРБАЈҸАН ССР ЕЛМЛӘР АКАДЕМИЈАСЫНЫН ХӘБӘРЛӘРИ
Әдәбијјат, дил вә инҹәсәнәт серијасы, 1989, № 2

ИЗВЕСТИЯ АКАДЕМИИ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ССР
Серия литературы, языка и искусства, 1989, № 2

СОЛМАЗ ФӘРЗӘЛИЈЕВА

АБДУЛЛА ШАИГИН ӘСӘРЛӘРИНДӘ АТАЛАР СӨЗҮ ВӘ МӘСӘЛЛӘР

Шифаһи халг јарадычылығы һәмишә сәнәткарларымызын бәһрәләндикләри түкәнмәз мәнбәләрдән бири олмушдур. Бу һәгигәт А. Шаигин јарадычылығында да өзүнү доғрулдур. О, халг әдәбијјатынын камил биличиси кими һәм бу сәрвәти топламыш, һәм дә өз әсәрләриндә ондан гидаланмышдыр. В. Г. Белински рус јазычыларынын халг әдәбијјатына мүнасибәтиндән данышаркән јазырды: «Бөјүк зәһмәт вә фәдакарлыгла халг әдәбијјатынын гијмәтли көвһәрләрини горујан тәвазөкар вә гәрәзсиз адамларын әмәји һәр чүр тәгдирә вә тәшәккүрә лајигдир» [1, *109*]. Белә бир «тәгдирә вә тәшәккүрә лајиг» олан А. Шаигин ачылы-ширинли тәрчүмеји-һалыны, кәшмәкәшли ушаглыг һәјатыны изләдикчә онун халг әдәбијјатына дәриндән бәләд олмасынын сәбәби ајдынлашыр. Јазычынын ушаглыг илләри өз көзәл тәбиәти, әсрарәнкиз мәнзәрәләри илә көнүл охшајан бир дијарда садә, мүдрик вә дүнјакөрмүш әмәк адамлары арасында кечмишдир. Халгын ачыначаглы һәјатыны јахындан мүшаһидә едән А. Шаигин шифаһи халг әдәбијјатына марағы да елә бу илләрдән башламышдыр.

А. Шаигин мүхтәлиф жанрлардакы әсәрләрини зинәтләндирән бајаты, нағыл, тапмача, аталар сөзү вә мәсәлләр, идиоматик ифадәләр вә с. елә һәмин вахтлардан онун гәлбинә, һафизәсинә һәкк олунмушдур. О, ачыгкөзлү кәнч кими һәјата фәал мүнасибәт бәсләмиш, көрдүкләрини, ешитдикләрини һафизәсиндә, зеһниндә јашатмыш, сонралар өз әсәрләриндә онлардан фајдаланмышдыр.

Халгымызын гәдим адәт вә ән'әнәләрини, кәнд адамларынын кечмиш мәишәт вә һәјат тәрзини, күзәранынı өјрәнмәк үчүн А. Шаигин әсәрләри зәнкин материал верир. Онун гәһрәманлары чох вахт ҹавабларыны аталр сөзләри, һәсрәтләрини бајатыларла, мәһәббәтләрини гошмаларла, изтирабларыны ағыларла билдиирләр. Әдибин кичик ше'рләриндән тутмуш роман вә пјесләринә гәдәр елә бир әсәри тапылмаз ки, орада рәнкарәнк фолклор нүмунәләри бу вә ја башга шәкилдә өзүнү көстәрмәсин. Бунларын архасында халгын гәдим тәфәккүрү, адәт вә ән'әнәләри илә бағлы бөјүк һадисәләр дә өз әксини тапыр. Онлар көзләримиз гаршысында бөјүк бир аләм ачыр, бизим һәмин дөврдә һәјат кирдабында инләјән мәзлумларын наләсиндән, «ағалар-гуллар» дүнјасынын зиддијјәтләриндән, «аталар вә оғулларын» мәишәтиндән «әсримизин гәһрәманлары»нын мүбаризәләриндән. Аразларын фәалијјәтиндән хәбәр верир, һәм әсәрин дил вә үслубунун зәнкинләшмәсинә, һәм дә образларын ҹанлы чыхмасына хидмәт едир. Бә'зи аталар сөзләри мүтәхәссисләр тәрәфиндән әдәби-тарихи сәнәд кими дә гијмәтләндирилир. Ф. Енкелс «Аилә, хүсуси мүлкијјәт вә дөвләтин мәншәји», В. И. Ленин «Русијада капитализмин инкишафы» әсәрләриндә бир сыра аталар сөзләри вә мәсәлләрдән тарихи мәнбә кими дә истифадә етмишләр. Бу зәнкин хәзинә бир чох дүнја әдәбијјаты нүмајәндәләринин јарадычылығында ади халг әдәбијјаты нүмунәси вә тарихи мәнбә кими өзүнү көстәрир.

Буну А. Шанг јарадычылығында да мүшаһидә етмәк олар. А. Шангин «Дурсун» повестиндә ишләнән «Һәр фәслин бир вахты, һәр вахтын бир мејвәси, бир дады вар» аталар сөзү һәгиги мә'нада илин фәсилләринин ганунаујғун нөвбәләшмәсини вә онун сәчијјәсини билдирир. Бу, һеч вахт дәјишмәјән тарихи һәгигәтдир, мә'чази мә'нада исә аталар сөзү кими һәр ишин өз вахтында көрүлмәсинә, һәр кәсин өз бачарығына, арзу вә нијјәтинә көрә иш көрмәсинә ишарәдир. «Көч» повестиндә раст кәлдијимиз «Икид атадан икид оғула бир түфәнк, бир дә ат галар» аталар сөзүндә халг гәһрәманларынын тарихән мүгәддәс әгидә вә әнәнәсинә ишарә вардыр. «Әкәндә јох, бичәндә јох, јејәндә ортаг гардаш» ифадәсиндә исә тарихдә бәј, хан вә зәһмәт адамларынын гаршылыглы мүнасибәти әкс олунур. А. Шангин башга әсәрләриндә бу чүр аталар сөзү вә мәсәлләр тапмаг олар. Бу бахымдан әдибин јарадычылығында аталар сөзү вә мәсәлләрин ишләнмә форма вә үсуллары да диггәти чәлб едир.

Бәдии системә дахил едилмиш фолклор нүмунәси һәгиги сәнәткарын јарадычылығына кортәбии шәкилдә кәлмир јазычынын естетик гајәси характери, амалы вә халг әдәбијјатына мәһәббәти илә бағлы олуб, дүшүнүлмүш шәкилдә онун јарадычылыг сүзкәчиндән кечир, даһа да сафлашыр, јени-јени мә'на чаларларына хидмәт едир. Бу мә'нада Шанг јарадычылығындакы фолклор нүмунәләри дә орижинал, чохчешидли вә чохмә'налыдыр.

«Халгын зәнкин һәјат тәчрүбәсини, онун та гәдимдән башламыш сон дөврләрә гәдәр мәшғул олдуғу фәалијјәт саһәсини—әмәјини, пешәсини, дүнјакөрүшүнү, арзу вә истәјини мүдрикчәсинә ифадә едән» [2, *26*] аталар сөзү вә мәсәлләрин нүфузетмә имканына вә дәрәчәсинә дәриндән бәләд олан А. Шанг бу һикмәтли, ибрәтамиз фолклор нүмунәләриндән өз јарадычылыг үсулуна, јазы манерасына ујғун шәкилдә јерли-јериндә истифадә етмишдир.

О, аталар сөзү вә мәсәлләрдән истифадә заманы образларын дахили аләминин инчәликләрини, характер вә психолокијасынын спесифик чаларларыны ачмаг, онларын дүшүнчә, амал вә давраныш хүсусијјәтләрини көстәрмәк мәгсәдини өн плана чәкирди. Бунунла белә диалогларын мә'налы вә тәравәтли алынмасына, халгы кејфијјәтләрин апарычы олмасына хүсуси фикир верирди. Онун аталар сөзү вә мәсәлләрдән истифадә үсуллары ашағыдакы бәдии-үслуби мәгамлар үчүн сәчијјәвидир:

1. Јазычы өз бәдии гәнаәтләрини даһа тутарлы тәгдим етмәк, мәзмуну долғунлашдырмаг вә чатдырмаг истәдијн мәтләбин мәчази јүкүнү артырмаг үчүн аталар сөзү вә мәсәлләри форма бахымындан һеч бир дәјишикликә уғратмадан, олдуғу кими ишләдир. Чох вахт бу нүмунәләрин әввәлинә чанлы данышыға мәхсус «мәсәл вар», «нечә дејәрләр», «дәдәләрдән галма сөздүр», «доғру демишләр», «аталар јахшы дејиб», «мәсәлдир» ифадәләрини дә артырыр. Мүрачиәт олунан фолклор нүмунәсини бәдии мәтнә бағлајан бу көмәкчи ифадәләр, әсасән, гаршы тәрәфин диггәтини чәмләшдирмәк мәгсәди дашыјыр, даһа доғрусу, һазырлыг мәрһәләси јериндә чыхыш едир.

Мәсәлдир: Башына кәлән башмагчы олар.
(«Әсримизин гәһрәманлары», I ч., с. 215)
Аталар јахшы дејиб: Јерсиз кәлди, јерли гач.
(«Араз», I ч., с. 337)
Аталар мисалыдыр: Мән сәни чох истәрәм, јаныны бош истәрәм.
(«Араз», I ч., с. 341)
Доғру демишләр: Бир күл илә баһар олмаз.

(«Илдырым», I ч., с. 357)

2. А. Шанг аталар сөзү вә мәсәлләрин мәзмунуну олдуғу кими сахламагла бәрабәр, јери кәлдикчә ораја мәгсәдли шәкилдә мүәјјән сөз, сөз бирләшмәси вә јахуд чүмләләр дә әлавә едир. Мәсәлән:

Һалва-һалва демәклә ағыз ширин олмаз, ораја јағла бал кәрәкдир («Әсримизин гәһрәманлары», I ч., с. 243).

Мүәллиф чанлы данышыг дилиндә ишләнән «һалва-һалва демәклә ағыз ширин олмаз» фраземинә «јағла бал кәрәкдир» тамамлајычы ифадәсини артырмагла гәһрәманын фикрини даһа конкрет вә шәраитә ујғун тәгдим етмәји гәрарлашдырыр. Бурада «фразем гәлибинә әлавә олунан бәдии нитг парчасы мүһакимәнин бир үнсүрү кими образын данышығына чәлбедичи тәбиилик вә рәванлыг кәтирир» [3, *17*].

«Тәләбә һәјаты» әсәриндә Чәмилбәј оғлу Кәримин кәләчәкдә мүәллим олмасыны арзулајыр. Лакин Кәримин анасы Көвһәр ханым өз оғлуну кәләчәкдә тачир көрмәк истәјир. Мүбаһисә мәгамында Көвһәр ханым әринә е'тираз едәрәк дејир: «Сән мүәллимликдән күл дәрдин, о да күлабыны чәкәр» («Тәләбә һәјаты», II ч., с. 384). Бурада А. Шанг «Сән күл дәрдин, о да күлабыны чәкәр» халг мәсәлинә «мүәллимликдән» ифадәсини артырмагла аталар сөзүнүн јөнәлдији истигамәти конкретләшдирмишдир.

Аталар сөзүнә чүзи бир әлавә етмәклә, јә'ни сөзү дәјишдирмәклә тәсвирдәки реаллығы даһа гүввәтләндирмәјин лабүдлүјү јазычынын тәсвир етдији овгатын өзүндән доғур. Мәсәлән, «Иланын ағына да лә'нәт, гарасына да» аталар сөзүнүн вәзијјәтдән асылы олараг ишләнмә үсулуна нәзәр салан мүәллиф.

«Бу да пәнаһ кәтирдијимиз бөјүкләр»,—дејә кәндлиләр бир-биринин үзүнә бахдылар,—бунларын ағына да лә'нәт, гарасына да» («Илдырым», II ч., с. 378) чүмләсиндә «кәндлиләр бир-биринин үзүнә бахдылар» ифадәсини артырмагла фикри даһа сәррраст ифадә етмәјә наил олмушдур.

Башга бир јердә исә «Сәнин гарнын кор гујудур, нә версән дојдум демәз» аталар сөзүнүн «Сәнин гарнын кор гујудур, нә версән көрдүм демәз» (IIIч.,с.578)вариантлы илә гаршылашырыг. Бурада сәнәткарлыг бахымындан мараг доғуран нечә мәтләб нәдир? Халг дилиндәки «дојдум демәз» ифадәсинин «көрдүм демәз» гәлиби илә әвәзләнмәси тәсадүфи дејилдир. Әдиб «кор» сөзүнү онун контраст гаршылығы олан «көрдүм демәз» ифадәси илә јанашы ишләдәрәк, аналожи мәнзәрә јаратмаға вә бу үсулла фикрини әјаниләшдирмәјә, дәгигләшдирмәјә мүвәффәг олмушдур ки, бу да аналожи тәһлилин, образларын даһа чанлы тәбии алынмасыны шәртләндирмишдир.

3. А. Шангин аталар сөзү вә мәсәлләрдән истифадәсиндә бир чәһәт дә мәзмуна хәләл кәтирмәдән онларын формаларында мүәјјән дәјишикликләр апармагла образ һаггында охучуда әјани тәсәввүр јаратмаг нијјәтидир. «Илдырым» әсәриндә һадисәләрә биканә галмајан Мирзә Николај Петровичлә диалогда әсәби шәкилдә дејир:

—«Јанар атәши үзәринә су сәпмәклә сөнмәз, о даһа да шө'ләләнәр» (I ч., с. 383). Бурада јазычы «јанар атәш» ифадәсини ишләтмәклә образын данышығыны тәһсилинә вә мүһитинә ујғунлашдырмышдыр. Јазычы бу чүр бәдии әмәлијјаты һәм дә образы типикләшдирмәк мәгсәдилә апармышдыр.

Халг јарадычылығына, садә чамаатын милли-етнографик һәјат тәрзинә бүтүн руһу, варлығы илә бағланан А. Шанг «Ел мәнә күлүнчә, мән

елә күләрәм», «Ағ ат арпа јемәз», «Баға чанағындан чыхды, чанағыны бәјәнмәди» («Араз», I ч., с. 297), «Ел күчү, сел күчү», «Инсаны ағ күн ағардар, гара күн гаралдар», «Су габы суда сынар» (I ч., с. 329), «Ағачы јаш-јаш әјәрләр» (III ч., с. 295), «Әлдән галан әлли ил галар» (III ч., с. 340) «Дәрд вар ел арасында, дәрд вар дил арасында», «Өзү јыхылан ағламаз» («Ана», IV ч., с. 23—42) вә башга онларча дәрин мә'налы ел сөзләриндән мәһарәтлә, јерли-јериндә, өз јарадычылыг лабораторијасында дөнә-дөнә сүзкәчдән кечирә-кечирә истифадә етмишдир.

Абдулла Шаиг аталар сөзү вә мәсәлләри әсәрин бәдии системинә дахил едәркән чох еһтијатла һәрәкәт едир, јеринә дүшән, мәзмун илә јахындан сәсләшән, дахил олдуғу мәтни аһәнкчә тамамлајан нүмунәләри сечиб көтүрүр. Бу принсип әсасында бәдии нитгә дахил едилән аталар сөзү вә мәсәлләр идеја вә гајәси илә үмуми мәтнлә үзви шәкилдә бағланыр.

Үмумијјәтлә, А. Шаиг әсәрләрин сынағындан чыхмыш јонула-јонула, сүзүлә-сүзүлә бүллурлашмыш, әләнә-әләнә сафлашмыш аталар сөзү вә мәсәлләрдән һәмишә јерли-јериндә истифадә етмишдир. Јазычынын бәдии әсәрләриндәки аталар сөзү вә мәсәлләрин чохусу халгын узун һәјат тәчрүбәсинә әсасланыр вә дидактик әхлаги нәсиһәтләр сәвијјәсиндәдир. Бүтүн бунлар Шаиг әсәрләринин һәм идеја вә мәзмун, һәм дә сәнәткарлыг бахымындан зәнкинләшмәсиндә мүһүм рол ојнамышдыр.

Әдәбијјат

1. *Белински В.Г.* Сечилмиш әсәрләри.—Бакы, 1948.
2. *Фәрзәлијев Т.* Азәрбајчан аталар сөзү вә мәсәлләри өзүнәмәхсуслуғу вә бә'зи дикәр хүсусијјәтләринә даир.—Азәрбајчан шифаһи халг әдәбијјатына даир тәдгигләр, VI чилд. Бакы, Елм, 1981.
3. *Рыбникова М. А.* Русские пословицы и поговорки. — М., 1961.

С. Фарзалиева

ПОСЛОВИЦЫ И ПОГОВОРКИ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ АБДУЛЛЫ ШАИГА

Один из видных представителей азербайджанской литературы А. Шаик был личностью широкого диапазона. Интерес к устному народному творчеству появился в писателе с самого детства.

В данной статье раскрывается тесная связь А. Шаика с народной литературой. Краткая связь произведений видного писателя с фольклором характеризуется как естественное качество, вытекающее из его биографии. Интерес к пословицам и поговоркам объясняется стремлением к живой передаче характеров отдельных образов.

В статье уделяется много места анализу форм и методов использования А. Шаиком пословиц и поговорок. Эти методы обобщены в трех группах: использование поговорок без изменения, с некоторыми добавлениями, с некоторыми изменениями.

АЗӘРБАЈЧАН ССР ЕЛМЛӘР АКАДЕМИЈАСЫНЫН ХӘБӘРЛӘРИ
Әдәбијјат, дил вә инчәсәнәт серијасы, 1989, № 2

ИЗВЕСТИЯ АКАДЕМИИ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ССР
Серия литературы, языка и искусства, 1989, № 2

ТЕҺРАН МУСТАФАЈЕВ

ӘДӘБИ ТӘНГИДДӘ ҮСЛУБЛАРЫН ӨЈРӘНИЛМӘСИНӘ ДАИР

Үслуб һадисәсинин тарихи бәшәр мәдәнијјәтинин өзү гәдәр гәдимдир. Илк әмәк аләти илә бирликдә онун үслуб ифадәлији дә тәшәккүл тапмыш, реал факта чеврилмишдир [1, *76—86*]. Лакин һәр бир һадисәнин тәдгиги, өјрәнилмәси, тиположи гијмәт алмасы онун тәзаһүрүндән чох-чох сонралар тәсадүф едир. XX әсрин ичтимаи инкишаф сүр'әти, хүсусән ЕТИ дөврү үслуб феноменини бүтүн дахили имканлары илә нүмајиш етдирмиш, үслубдан данышмаг, онун функсионал мә'наларыны ашкарламаг бу күн һеч бир башга дөврдә олмадығы гәдәр зәрури олмушдур. Инди мәдәнијјәтин, инсан фәалијјәтинин елә бир саһәси тапылмаз ки, орада үслуб анлајышы тиположи, емпирик мәгамларда ишләнмәсин, өлчү вә ме'јар атрибутуна чеврилмәсин. Бу мә'нада әдәби вә идеоложи фәалијјәтин ән габагчыл саһәләриндән бири олан әдәби тәнгиддә үслубларын өјрәнилмәси проблеми күнүн вачиб мәсәләси олуб, бәлкә дә һарадаса (башга саһәләрлә мүгајисәдә) елми-нәзәри фикрин диггәтиндән јајынмышдыр.

Һәлә 80-чи илләрин әввәлләриндә ССР Јазычылар Иттифагы тәнгид вә әдәбијјатшүнаслыг шурасынын пленумунда Л. Новиченко демишдир: «Кениш мә'нада тәнгид сәнәткарлығындан, онун кениш охучу күтләси арасына чыхмасындан да данышмаг вахты чатмышдыр. Сәнәткарлыг, јә'ни тәһлил дәринлији дә, тәнгидчи фикринин һәјатилији дә, онун кәлдији нәтичәләрин ичтимаи дәјәрлилији дә, «мөвзуја чаваб верән үслуб» вә бир чох башга шејләр дә дахил едилмәклә». [2, *127*].

Владимир Гусев «Многообразие единства» мәгаләсини билаваситә муасир совет әдәби тәнгидиндә үслуб вә жанр проблеминә һәср етмиш [3, *281—289*], Јашар Гарајев «Тәнгидчи тәфәккүрү вә тәнгидин дили» адлы мәгаләсиндә әдәби тәнгидин дилини онун үслублары илә вәһдәтдә арашдырмышдыр [4]. Һәр ики мәгалә проблемә практик чаваб кими сәсләнир.

Үслуб чохгатлы, мүрәккәб тәбиәтә малик һадисәдир. Онун бу хүсусијјәтиндән тәдгигатчылар кифајәт гәдәр бәһс етмишләрсә дә, әдәби тәнгиди үслубун нәзәријјәси јох дәрәчәсиндәдир. Буна көрә дә биз тәнгидин үслубларыны өјрәнәркән Јури Боревин үслубуну (һәр һансы бир саһәјә хас фенотип әламәтләри илә јох), үмуммәдәнијјәт контекстиндә (кенотипи илә) изаһ етмәјә јөнәлмиш нәзәријјәсини әлдә рәһбәр тутмағы методоложи тәтбиг мә'насында тамамилә мәгсәдәујғун һесаб едирик. Үслуба һәр һансы бир һадисәнин «кен бүтөвлүјү» (рүшејмдән формалашма мәрһәләсинә гәдәр итмәјән әламәт) кими бахан алим онда (үслубда) бир-бири илә диалектик вәһдәтдә олан доггуз сәвијјә муәјјән едир [1]. Әдәби тәнгиддә үслубдан данышаркән бу сәвијјәләрдән хүсусилә үчү үзәриндә дајанмағы лазым билирик: фәрди үслуб, әсәр үслубу, үслуби мејл (ахын).

Әдәби тәнгиддә фәрди үслуб—дүнјакөрүш бүтөвлүјү, естетик көрүм вә дујум тамлығы, гијмәтләндирмә вә ме'јар јекчәһәтлијидир. Тәнгидчи